

Vilayət Cəfər

AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun «Ərəb filologiyası» şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru

Aida İmanquliyevanın məqalə yaradıcılığı barədə

Tanınmış Azərbaycan ərəbşünası, filologiya elmləri doktoru, professor, elmi tədqiqatları hələ sağlığında respublikanın hüduddlarından çox-çox uzaqlarda rəğbətə qarşılanan Aida xanım İmanquliyevanın (1939-1992) anadan olmasının 70 illiyi ərəfasində onun çox dəyərli monoqrafiyaları ilə yanaşı, məqalə yaradıcılığı da diqqət mərkəzində olmalıdır. Azərbaycan xalqının istedadlı alim qızının təqribən ötən əsrin 60-cu illerinin ortalarından ta vəfatına qədər qələmə aldığı bu məqalələrin, eləcə də mərhumənin müxtəlif illərdə ərəb yazıqlarından Azərbaycan dilinə çevirdiyi hekayələrin professorun ünnəmi tədqiqatları sırasında ayrıca yeri vardır.

Aida İmanquliyevanın gərgin zəhmət, zəngin fakt və ərəbcə mötəbər mənbələrə söykənməklə yazdığı bu məqalələri oxuyanda araşdırıcının nə qədər yüksək erudisiyaya, hadisə və əhvalatlara nə qədər həssaslıqla yanaşma səriştəsinə, məntiqinin rabitəliliyinə, cümlələrinin necə də səliss, su kimi axarlı olmasına heyran qalmaya bilmirsen. Bu təbii. Çünki Aida xanım istər Azərbaycan və rus dillərini, istərsə də ədəbiyyatşünaslığın nəzəri məsələlərini, ərəb dilinin incəliklərini kamil bilən bir mütəxəssis idi.

Xatırladılan dövr ərzində respublikanın müxtəlif dövrü mətbuatında, akademik məcmu-

ələrdə çap olunmuş bu məqalələrin həcmi 25 çap vərəqindən çoxdur və onları təqribən aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Sırf ərəb - məhcər ədəbiyyatı ilə bağlı olan məqalələrdir ki, bu məqalələr haradasa 20-dən çoxdur. Bu məqalələrdə ərəb-məhcər ədəbiyyatının üç məşhur korifeinin (Mixail Nuaymə, Cübran Xəlil Cübran və Əmin ər-Reyhəninin) həyat və yaradıcılıqlarının bu və ya digər cəhətləri ilə bağlı əhatəli fikir və mülahizələr söylənilir, onların yaradıcılıqlarının müxtəlif məqamları dəqiqliklə tədqiq olunur. Onu da deyərk ki, bu məqalələr Aida xanımın monoqrafiyalarının

Aida xanım Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşları ilə

Aida xanım Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşları ilə

əsas özlünü, bazasını təşkil edən məqalələrdir.

2. Professorun məqalələrinin ikinci təsnifat qrupuna onun sırf ərəb Şərq ədəbiyyatı ilə bağlı yazdığı məqalələri aid etmək olar. Bu qrupa daxil olan məqalələrə Əndəlusiyadan tutmuş (ərəblərin VII-XII əsrlərdə İspaniyada yaratdıqları klassik ərəb ədəbiyyatı nəzərdə tutulur) "Sətt əl-Ərəbə" qədər (İraq ərazisində Dəclə və Fərat çaylarının birləşib əmələ gətirdikləri donuzə işarədir) geniş ərazidə yerləşən Misir, Suriya, Livan, Fələstin və İraq kimi ərəb ölkələrinin müasir ədəbiyyatının inkişaf yolu barədə yazdığı məqalələri misal çəkmə kifayət. Bu məqalələrlə yaxından tanış olanda hiss edirsən ki, Aida xanımın mövzu dairəsi heç də təkə məhcər ədəbiyyatı ilə məhdudlaşmamış, onun yaradıcılıq laboratoriyasının üfüqləri müasir ərəb ölkələrinin yerləşdikləri coğrafi ərazilərə qədər genişlənməmişdir.

3. Aida İmanquliyevanın məqalələrinin üçüncü bir qrupuna onun rus-ərəb və Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrinin tədqiqinə həsr etdiyi məqalələri aid etmək olar. Tədqiqatçının bu qrup məqalələri oxucunu Rusiyada və eləcə də Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatşünaslığının yeni bir sahəsi ilə tanış edir və onu bu sahənin də çox aktual mövzu olmasından qənaətinə gətirib çıxarır.

4. Və nəhayət, deməli ki, bu bölgünün so-

nuncu - dördüncü qismini Aida xanımın Azərbaycanda təbliği zəruri saydığı bəzi tərcümə əsərlərinə, habelə ərəb ədəbiyyatının nəzəri məsələlərinə həsr olunmuş kitablara yazdığı resenziyalar tamamlayır.

Əlbəttə, biz burada imkan məhdudluğu üzündən bu təsnifatların hamısından bəhs etmək imkanından xaricik. Ancaq bununla belə, bu məqalələrin bir-kisindən bir qədər əhatəli danışmaq istəyirik. Çünki bu məqalələr çatdıqları qayə və məzmun etibarilə bizim təxmini təsnifatını verdiyimiz məqalələrdən dərhal seçilən məqalələrdir.

Qeyd olunduğu kimi, Aida xanımın əsas yaradıcılığı ərəb məhcər ədəbiyyatının üç məşhur nümayəndəsinin (Mixail Nuaymə, Cübran Xəlil Cübran və Əmin ər-Reyhəni) həyat yolu və ədəbi-bədii irsəri ilə bağlı olmuşdur. Aida xanımın bu ədiblərin yaradıcılıqlarının bu və ya digər məsələləri ilə bağlı yazdığı bu məqalələrdə ərəb məhcər ədəbiyyatının Şimali Amerikada yaranmış qoluna məxsus fikirləri öz əksini tapmışdır.

Lakin deməli ki, ərəb məhcər ədəbiyyatının həmin ərəfədə Cənubi Amerikada yaranmış digər qolu da mövcud olmuşdur ki, keçmiş Sovet ərəbşünaslığında bu qolun araşdırılması ümumiyyətlə diqqətdən kənar qalmışdır. Bu

sahədə də Aida xanım öz müasirlərini qabaqlamışdır. Məhz buna görə də Aida xanımın "Cənubi Amerika mühacirət etmiş ərəb ədib və şairlərinin fəaliyyəti haqqında" adlı məqaləsini ərəb məhcərə ədəbiyyatının Braziliyada yaranmış qolunun tədqiqində ilk qaranıq hesab etmək olar. Aida xanım həmin məqalədə qeyd edir ki, ərəb məhcərə ədəbiyyatının Braziliyada yaranmış qolu da tarix etibarilə Amerikanın şimalında yaranmış qolu ilə eyniyyət təşkil edir və bu qolun da əsas ədəbi daşıyıcıları Suriya və Livandan bir parça çörək dalınca Cənubi Amerikaya köçmüş xristian ərəblər olmuşlar, lakin onların həyat və məişət tərzini Şimaldakı mühacirlərə nisbətən daha ağır, daha düzəlməz olmuşdur. Onlar bir tərəfdən savadsız - xüsusən ərəb dilində yazıb oxumağı bacarmayan, digər tərəfdən isə ağır mədəli ehtiyac içərisində yaşayan, gündəlik azuqlərinə zorla qazanan əməkçi kütlə olmuşlar". Aida xanım sözlərinə davam edərək yazır ki, "bu əzabkeş mühacirlər hər addımbaşı maddi və mənəvi çətinliklərlə qarşılaşmalarına baxmayaraq, yəlləkdə milli ədəbiyyatları və mədəniyyətlərinin inkişafı naminə az iş görmədilər". "Gürtülən işlərin" sırasında əsas diqqətli mühacirlərin Braziliyanın San-Paulo şəhərində yaratdıqları ədəbi birliklərin fəaliyyətinə yönəldən Aida xanım qeyd edir ki, "Rivaq əl-Məorri" (əl-Məorri xanəqahı), "Məhrocəni Şəri Okaz" ("Okaz şair festivalı"), "əl-Usba əl-Əndəlusiyə" ("Əndəlus cəmiyyəti") adlı bu cəmiyyətlər mühacirlərin savadlanmasında, onların ərəb adət-ənənəsi, ərəb milli ruhunda tərbiyə olunmasında heqiqətən də misilsiz işlər görmüşlər. Bu cəmiyyətlərin elə adlarındakı özəmət, möhtəşəmlik mühacirlərin klassik ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinə nə qədər bağlı olmalarından xəbər verir. Tədqiqatçı qeyd edir ki, onların hər il Okaz şair bazarının şərfinə keçirdikləri şair festivalına mühacir ərəblərin az qala hamısı qatılırmış.

Xatırladılan məqalədə professor yazır: "Braziliyada yaşayan mühacir ərəblər başa düşüldülər ki, əgər onlar xarici ölkədə, yad bir millətin içərisində ərşiy yox olmaq istəmirlərsə, öz dillərini, milli xüsusiyyətlərini, adət və ənənələrini qoruyub saxlamaq niyyətindədirlərsə, porakəndəliyi son qoymalı, bir-birləri ilə daha sıx təmasda olmalı və birlikdə vahid məqsəd uğrunda mübarizə aparmalıdır".

Məqaləni oxuyanda hiss edirik ki, bu məram San-Paulo ərəb ədəbi mühacirlərinə daha intensiv şəkildə səfərbərliyə səsləndiyi və onlar bu məqsədlə "əl-Usba əl-Əndəlusiyə" cəmiyyətini yaratmışlar və bu cəmiyyət öz etrafına Braziliyada yazıb-yaradan İlyas Fərhad, Mişel Məluף, əş-Şair əl-Qərvəi, Fouzi və Şəfiq Məluף qardaşları, Corc Savaya və s. kimi onlarla müntəzəqi ruhlu qələm sahiblərini toplaya bilmişdi və bu ədiblər Nyu-Yorkda Cübrən Xəlib Cübrən başçılıq altında yaranmış "ör-Rabət əl-Qəliyyəyi" ədəbi birliyinə üzvləri ilə mətəmədi əlaqələr yaratmışlar. Bu cəmiyyətin maksimum proqramı belə idi: ərəb ədəbiyyatını Braziliyada inkişaf etdirmək, mühacirətdəki ərəb ədiblərinin bir-birləri ilə əlaqələrinin möhkəmlənmək, mühacir ərəb ictimai fikrinə və təfəkkür tərzinin səviyyəsinə yüksəltmək, hər cür fanatizmə, dini ixtilafa qarşı çıxmaq, əsrin ruhuna münasib olmayan təqlidçiliyə qarşı mübarizə aparmaq və s. və ya oxları.

Professor Aida İmanquliyevanın xatırladılan məqaləsinin ruhunda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Nyu-York ədiblərinin Qərbdən təsirlənmələrini nəzərə almasaq, San-Paulo ədibləri milli ənənəyə sədaqət və mövzu rəngarəngliyi baxımından əzrlərinin şimali həmkarlarını üstələmişlər. Və bu mənada adımı belə bir fikir çığayr ki, əgər amansız ölüm Aida İmanquliyevanın qəfil yaxalamasaydı o, mütləq ərəb mühacir ədəbiyyatının San-Paulo qolunun ədəbi irsini tədqiqatə cəlb edərək "Korifeylər" in ikinci cildini yazacaqdı və bununla da ərəb ədəbiyyatşünaslıq elminə kompleks mövzulu ikinci bir monografiya bəxş edəcəkdi.

Aida xanım eyni zamanda klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ərəb dilli nümayəndələrinin ədəbi-bədii irslərinin üzə çıxarılmasında, onların Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişinin də çilgün tərəfdarı idi. Bu sahədə o, özünün ərəbşünas həmkarı, professor Malik Mahmudovun araşdırmalarının Azərbaycan ədəbiyyatı üçün əhəmiyyətini böyük olduğunu yüksək dəyərləndirirdi. Aida xanım professor M.Mahmudovun 1983-cü ildə "Elm" nəşriyyatı tərəfindən çapdan buraxılmış "Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər" monografiyası haqqında "Ədəbiyyat və incəsənət" (1983, 30 sentyabr) qəzetində dərc etdirdiyi "Ədəbiyyatımızın qədim kökləri" adlı məqaləsində göstərdi ki, "Malik Mahmudov

iyirmi ilə yaxındır ki, şərqşünaslıq elmində şərti olaraq ümummusəlman mədəniyyəti adlandırılan və VII-XII əsrləri əhatə edən ərəb dilli irsi yönətməklə məşğuldur. Biz onun tədqiqatları vasitəsilə yüzə qədər yeni şəxsiyyətlə tanış olmuşuq" deyirdi professor.

Aida xanım qeyd edir ki, M.Mahmudov bu monografiyanı yazmaq üçün orta əsrlərdə ərəb dilində yazılmış neçə-neçə müntəxabatı, məcmuə və təzkirəni saf-çürük etmiş, tarixi və coğrafi aspektlərdə qələmə alınmış əsərləri diqqətə götürdün keçirmiş, Azərbaycan mədəniyyətinə aid olan on kiçik faktı belə həssaslıqla araşdırmışdır. İlk baxışda sadə görünən bu iş ösləndə tədqiqatçının səbrinin, təmkininin, elmi vicdanının, vətəndaşlıq məsuliyyətinin ölücsüdür. Bu, Aida xanımın alim əməyitinə biganə yanaşanlara, onun, necə deyirlər, az qala özü üçün "iynə ilə qor qazdığım" görməyönlər, elmə laqeyd münasibət bəsləyənlərə kəskin mesajı, ağır ittihamnaması idi.

Aida xanım məqalədə o dövrlərdə hansısa "qənəctillik naminə" belə tədqiqat əsərlərinə ixtisar aparılana da öz kəskin iradəni bildirdi. O, yazır: "Yeri gəlmişkən "Elm" nəşriyyatının ünvanına da öz iradəmini bildirmək istərdik. Tamam yeni faktlardan ibarət olan və Azərbaycan mədəniyyəti üçün sanballı töhfə sayılan bir əsərin həcmiini süni surətdə məhdudlaşdırmaq doğru hərəkət sayıla bilməz".

Bu irad "Elm" nəşriyyatının müəllifin Xətib Təbrizi barədə yazdığı tədqiqatçı əvvəllər nəşr olunması bəhanəsilə monografiyadan çıxarması ilə bağlı irad idi. Yeri gəlmişkən, qeyd etməliy ki, professor M.Mahmudovun 2007-ci ildə yuxarıda xatırladığımız monografiyası latın qrafikası ilə yenidən nəşr edilmişdir. Bu kitab kiçik həcmli bir kitabdır. Deməliyik ki, hətta onun Xətib Təbrizi ilə bağlı yazdığı monografiyası da buraya əlavə olunsaydı belə, onun həcmi 20-25 çap vərəqədən artıq olmazdı.

Professor Aida İmanquliyevanın məqalə yaradıcılığı çoxşaxəli idi. Belə ki, onun tədqiqatları sırasında ədəbiyyatla o qədər də bağlı olmayan elmi-publisistik məqalələrə də rast gəlmək mümkündür. Aida xanım vəfatından taxminən il yarıncı "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində Novruz bayramı ərəfasində "Novruz Şərq gələcəsinə" adlı bir elmi-publisistik məqaləsi çap olunmuşdur. Bu məqalənin yazılısına da tədqiqatçının gərgin əmək sərf etdiyi açıq-aydın hiss olunur. Oxucular bu məqalədə də Aida xanımın qələminin gücü, qüdrəti ilə əhatəli tanış ola bilərlər.

Və nəhayət, son olaraq deməliyik ki, Aida xanım özündən sonra zəngin bir irs və işiqlı bir yol qoyub getmişdir. Güman etmək olar ki, gələcəkdə bu yol ilə çox yolçular Aida xanımın ruhuna dualar oxuya-oxuya inamla addımlayacaqlar.

Aida xanım Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşları ilə